

Citation:

P.C.A. Geyl, Levensbericht J.E. Elias, in:
Jaarboek, 1959-1960, Amsterdam, pp. 383-386

HERDENKING
VAN
JOHAN E. ELIAS
(18 augustus 1875—1 augustus 1959)

Uitgesproken in de vergadering van 11 januari 1960

Johan E. Elias overleed op 1 augustus 1959. Ik heb hem nooit gekend, en ik geloof niet dat één onzer hem gekend heeft. Hij was geboren op 18 augustus 1875. In 1927 werd hij lid van onze Akademie. Hij verscheen er maar eens, om geïnstalleerd te worden. In 1931 reeds werd hem de kwaliteit van rustend lid toegekend. Het was zijn zwakke gezondheid, maar vooral zijn toenemende doofheid, die hem veroordeelden tot „een eenzellig leven”. Die laatste woorden zijn van Elias zelf, in een autobiografietje dat hij in 1943 opstelde ter voorlichting van degenen die hem hier eenmaal zou moeten herdenken (en dat vervolgens aan *Amstelodamum* ter plaatsing zal worden aangeboden).

Van die man, die niet eens gestudeerd had, maar van zijn zeventiende jaar af, ongeschikt voor de school of voor de maatschappij, als volontair op het Amsterdams gemeente-archief had gewerkt; van die buitenstaander bij ons historisch wereldje, verscheen tussen 1903 en 1937 (van zijn 28ste tot zijn 62ste jaar) een reeks werken die sterk de aandacht trokken en die in onze vaderlandse geschiedschrijving zullen blijven meetellen.

Geboren op de Keizersgracht, in een huis vol familie-portretten, met een vader die nog uit de eerste hand verhalen kon doen over de nabloei (in 1851 afgesneden) van het oude Amsterdamse regentenpatriciaat, was de jonge Johan E. tot dat baantje op het gemeente-archief gedreven door familie-gevoel: de genealogie van de Eliassen, dat was wat hij wilde naspeuren. Maar eenmaal daar, verbreedde zich zijn belangstelling als vanzelf. Wat hij er óók vond, was de

JOHAN E. ELIAS
(18 augustus 1875—1 augustus 1959)

historie. In 1897 al zag hij in zijn geest, bij plotselinge ingeving, dat grote werk, waaraan hij met overgave acht jaar lang zou werken — met geen andere onderbrekingen dan die door inzinkingen van zijn gezondheid werden teweeggebracht —: *De vroedschap van Amsterdam*. Het eerste deel verscheen in 1903, het tweede in 1905.

Hier heeft de genealogische aandrift zich uitgebreid over heel het regerend personeel van Amsterdam tijdens de Republiek, maar bovendien is het niet bij de pure genealogie gebleven: stelselmatig zijn uit „testamenten, transporten, scheidingen, vonnissen” — uit alles kortom wat het rijke Weeskamer-archief opleverde — gegevens bijeengegaard van sociale en economische aard. De jongeman had, onder warme aanmoediging van de twee opeenvolgende archivariissen De Roever en Veder zeker, maar geheel op eigen initiatief, een bijdrage tot stand gebracht, waar alle werkers in de geschiedenis van de Republiek hem dankbaar voor blijven. De Inleiding, die hij later, ten dele omgewerkt, afzonderlijk uitgaf (en opdroeg aan Brugmans, in dank voor het hem door deze in 1922 verleende Amsterdamse ere-doctoraat), toont al dadelijk aan, dat in Elias niet enkel een vorser, maar een geschiedschrijver school.

En die kant wilde hij uit. Van de geregelde archief-arbeid had hij nu genoeg — al zou hij nog heel wat in documenten werken, en niet enkel grasduinen. Hij wilde óók weg van het louter Amsterdamse. Twee onderwerpen trokken hem al — ook deze bij ingeving aan hem verschenen —: de handelsnaijver tussen Nederland en Engeland in de zeventiende eeuw en de daaruit ontspringende spanningen; en het Nederlandse zeewezen in diezelfde tijd, waarover, naar hij oordeelde, De Jonge's veeldelig werk het laatste woord niet mocht blijven.

Elias besefte dat wat hem ontbrak, algemene historische kennis was. Zo zette hij zich dan, met die planmatige toewijding die hem eigen was, tot lezen. Financieel onafhankelijk, behoefde hij zich om een betrekking niet te bekommeren. Jarenlang las hij, zonder iets te publiceren, de grote geschiedschrijvers. Onze vaderlandse vond hij eigenlijk maar vrij saai. Ook Fruin: „stroef en distant”.

Zijn eigen werk is inderdaad anders. Maar het is eigenaardig dat

hijzelf in zijn levensverhaal het historisch materialisme naar voren haalt als de sterkste richtinggevende invloed in zijn historisch denken. G. W. Kernkamp, een van de weinige historici met wie hij contact onderhield — meer zelfs dan met zijn erepromotor Brugmans —, had hem de Duitse schrijvers van die school als onmisbaar voorgehouden. Wel wijst Elias in zijn beschouwing achterna „de uiterste consequenties” van de leer af: „alle problemen” worden zo niet opgelost. Maar voor de politiek der grote handelsstaten lag naar zijn mening de „voornamelijk op materiële factoren gebaseerde” verklaring toch voor de hand. En: „dit meer materialistische gezichtspunt paste bovendien bij mijn van nature op het stoffelijke waarneembare gerichte wetensdrang.”

't Is zeker waar dat hij aan de economische factor bij zijn verklaring van de internationale verhoudingen veel aandacht schonk. Ik heb hem indertijd zelfs verweten dat hij de politieke factor verwaarloosde. Maar het is met hem als met zijn tijdgenoot, de Amerikaan Beard: men kan over hun eenzijdigheid het hoofd schudden, maar men kan niet ontkennen, dat hun voorstelling in hoge mate verhelderend en stimulerend heeft gewerkt.

Het is zeker mogelijk om in de geschiedenis het economische op de voorgrond te stellen zonder, om Elias' woord voor onze negentiende-eeuwse schrijvers te gebruiken, „saai” te worden. Dat hij het niet was, ligt niettemin mee aan een geesteshouding die met de historisch-materialistische leer slecht rijmt. Er treft in zijn werk een toon van warmte, van deelneming. De glorie van onze zeventiende eeuw, het dramatische van de machtsstrijd met Engeland, dat waren aspecten waarvoor hij gevoelig was. En bovendien kon hij menselijk contact met de personen krijgen en werd geamuseerd of bewogen door hun levensomstandigheden.

De werken waarin dit alles blijkt, zijn vooral (ik laat er enige, die toch ook belangrijk zijn, buiten beschouwing): de Inleiding tot de *Uroedschap van Amsterdam*, die ik al noemde; de *Schetsen uit de geschiedenis van ons zeewezen*, zes deeltjes die van 1915 tot 1930 verschenen, en waarvan, na in de eerste twee een brede inleiding van de Geuzentijd af, de laatste vier de eerste Engelse oorlog om-

standig verhalen (hij blies hiermee de zeegeschiedenis werkelijk nieuw leven in; tot de oprichting in 1932 van de Commissie voor de geschiedenis van het zeewezen van onze Akademie gaf zijn werk mee de stoot); het *Voorspel van den eersten Engelschen Oorlog*, van 1920, en *De tweede Engelsche oorlog als keerpunt in onze betrekkingen met Engeland*, van 1930 (deze beide politieke geschiedenis, waarin hij naar mijn mening niet het sterkst voor den dag komt); en eindelijk *Het geslacht Elias*, dat in 1937 zijn publicaties als met een terugkeer tot zijn punt van uitgang besloot. Het is een van zijn aantrekkelijkste geschriften, vol van kleurige en menselijke bijzonderheden, van belang niet alleen voor de sociale, maar ook voor de cultuurgeschiedenis, en dit geldt ook voor het gedeelte waarmee hij zijn eigenlijk tijdperk, de zeventiende eeuw, voorbijstreeft tot in het midden van de negentiende toe.

Na 1937 heeft hij dus niets meer in het licht gegeven. In zijn autobiografie van 1943 (waarin hij op de oorlog met geen woord zinspeelt) zegt hij, dat zijn krachten zo afnamen, dat hij tot studie niet meer in staat was. Hij woonde toen al sedert 1922 in Zeist, en het moet een eenzaam leven geweest zijn. Er blijkt evenwel uit dat geschriftje van 1943 allermint een sombere of gedrukte stemming. Het is integendeel een treffend getuigenis van levensmoed onder de voortdurende belemmering van doofheid, ziekten en verzwakking. Zijn werk — dat is voor hem een vervulling geweest. Zelf ziet hij er, en zeker terecht, „een vaste lijn” in, steeds uitgaande van die „ingevingen”, die zijn leven bleven bepalen; en bovendien bezat hij „een innerlijke zekerheid omtrent de juistheid van de steeds weer hervonden koers”: daaraan dankte hij, in weerwil van zijn „nerveuze natuur, die vrede des gemoeds die mij de kracht schonk met mijn labiel gestel zoveel arbeid te verzetten”.

Wat hij gedaan heeft, is inderdaad, vooral als men de handicaps waaronder hij werkte in aanmerking neemt, geen kleinigheid. En er is iets ontroerends in, en sterkends tevens, als hij op het eind van zijn „terugblik op een vijftigjarig verleden” kan gewagen van „vreugdevolle inspanning en welgeslaagd streven”.

P. GEYL